

УДК 343.97

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2019.9.21>

Хайрутдінова Г.Є.О.

*аспірантка кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
прокурор
Київська місцева прокуратура № 8*

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГРОШОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН КРИЗЬ ПРИЗМУ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ

Постановка проблеми. У світлі останніх трансформацій, які переживає Україна як самостійна незалежна, демократична і правова держава, докорінно змінюється банківська і кредитна система, запроваджуються нові форми кредитування і розрахунків, іншими стають взаємовідносини між банками і їх клієнтами, складаються нові пропозиції між фінансами і кредитом. Проте разом із розвитком відносин у кредитній сфері, зростають й форми та методи вчинення злочинів у досліджуваній сфері, що потребують негайного вирішення.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці у своїх роботах висвітлити складні сторінки історії досліджуваного періоду. Це роботи юристів, істориків, соціологів, політологів, зокрема О. Авраменко, В. Бачініна, В. Голіна, І. Даньшина, О. Джужі, А. Закалюка, О. Зибарева, А. Зелинського, О. Кальмана, Р. Калужного, А. Ключко, О. Костенко, А. Кулика, О. Литвака, М. Мельника, О. Метлушко, Є. Моїсеева, В. Тація, В. Шакуна.

Формулювання завдання дослідження. Завданням є дослідити етапи становлення та розвитку грошово-кредитних відносин, проаналізувати позитивні та негативні моменти історії, з метою подальшої пропозиції розробки механізмів забезпечення безпеки кредитних відносин.

Виклад основного матеріалу. Досягнення поставлених завдань щодо забезпечення фінансової безпеки України та формування

грошово-кредитних відносин проходить складний процес становлення та розвитку. Вченими-економістами доведено, що цей процес у незалежній Україні знаходиться на третьому етапі свого розвитку [1, с. 61].

Перейдемо до аналізу кожного із етапів. Так, перший етап (1991–2000 рр.) пов'язаний із першим десятиріччям становлення незалежності України. До головних подій цього періоду належать введення національної грошової одиниці – гривні, а також світова фінансова криза (яка розпочалася в 1998 р. у Південно-Східній Азії).

Зазначений вище період зазнав різкого приросту економічної злочинності. Так, О.В. Зибарева, досліджуючи економічну злочинність, констатує, що 1990–1995 рр. – період різкого зростання злочинності з її піком у 1995 р., коли коефіцієнт злочинності в розрахунку на 100 000 осіб становив 1240,8 (відповідно, у віковій групі від 15 років і старше – 1602,6). Цей період збігається за часовим лагом із першою кризою в Україні, що була викликана процесами постсоціалістичної трансформації після виходу країни із складу колишнього СРСР. Зростання злочинності відбувалось на фоні падіння виробництва, гіперінфляції, зниження життєвого рівня людей, масового виїзду їх за кордон тощо [2, с. 50].

Так, молода незалежна Україна зіткнулася з величезним масивом неврегульованих питань, подолати які намагався тодішній законодавець, проте, вивчаючи сторінки історії, бачимо, що не зовсім успішно.

У своєму арсеналі протидії злочинності у кредитній сфері вітчизняна правова система мала Кримінальний кодекс УРСР, який був прийнятий у 1960 р.: визнавалось злочином надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта підприємницької діяльності, а також посадовою особою суб'єкта підприємницької діяльності завідомо неправдивої інформації державним органам, банкам або іншим кредиторам із метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків за відсутності ознак розкрадання (ст. 148-5, якою було доповнено Кодекс лише від 28.01.1994 р.). З аналізу норми випливає, що це діяння не стосується фізичних осіб. Ст. 143 КК – шахрайство: заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довір'ям (шахрайство) не стосувалась банківських відносин, а врегульовувала лише відносини між громадянами. Лише ст. 83 встановлювала відповідальність за розкрадання державного або колективного майна шляхом шахрайства. А кредитні відносини між громадянами і недержавними фінансовими установами залишалися без кримінально-правового захисту.

Суттєвим недоліком була недосконалість нормативно-правової бази з широкого кола питань, що пов'язані з розподілом кредитних ресурсів: притягненням до кримінальної та іншої відповідальності юридичних осіб, у тому числі комерційних банків, за вчинення таких суспільно небезпечних діянь, як шахрайство, «відмивання» коштів, здобутих злочинним шляхом, фіктивне банкрутство, недобросовісне підприємництво тощо. У процесі вирішення питань про доцільність надання кредитів комерційними банками не завжди вивчається кредитоздатність позичальника. Оцінка ризику кредиту та платоспроможність клієнта визначаються на рівні передбачень, часто помилкових. Значна частина виданих кредитів економічно та юридично не захищена. Засоби забезпечення у вигляді закладу, гарантійного зобов'язання чи страхового полісу оформлювалися із порушенням законодавства.

Наявність закладених товарно-матеріальних цінностей працівниками кредитних установ не перевірялася, вартість майна часто не відповідала дійсності. Все це явно позбавляє банк перспективи примусового повернення кредиту. Досить часто кредити видаються неплатоспроможним підприємствам, які повернути його просто не в змозі [3, с. 156].

У 1995 р. почався етап розвитку вітчизняного антикорупційного законодавства, внаслідок чого у 1998 р. була визначена Концепція боротьби із корупцією на 1998–2005 рр., відповідно до якої корупційні діяння, окрім інших форм, проявляються у формі хабарництва [4].

Саме хабарництво як явище соціальне провокує вчинення злочинів у банківській кредитній сфері, а, отже, має бути нейтралізовано. Крім цього, хабарництво може виступати предикатним злочином незаконного отримання кредиту.

Внаслідок чіткого і злагодженого нормотворчого процесу, негативні антисоціальні явища розвитку злочинності у 1996–2002 рр. вдалось пригальмувати. Характерне поступове зниження значення коефіцієнта злочинності від 1203,3 у 1996 р. до 950,1 у 2002 р. в розрахунку на 100 000 осіб, у віковій групі від 15 років і старше, відповідно, від 1547,6 у 1996 р. до 1165,6 у 2002 р.). У цей період подолано гіперінфляцію, проведено грошову реформу, дещо підвищилася порівняно з попереднім періодом купівельна спроможність громадян, відбулися позитивні зрушення в аграрній сфері, проте актуальними продовжують залишатися соціальні проблеми, що загострилися під впливом кризових явищ на ринках Південно-Східної Азії та Росії у 1998 р., які негативно вплинули на українську економіку [2, с. 50].

Другий етап (2001–2010 рр.) характеризувався поступовим поліпшенням макроекономічної ситуації в країні і подальшим розвитком дієвої грошово-кредитної політики. Проведення більш жорсткої фіскальної політики разом із незалежною грошово-кредитною політикою стабілізаційного типу дали змогу створити умови для збереження макроекономічної стабільності.

О.В. Зибарева зазначає, що 2003–2008 рр. – період незначного зниження рівня злочинності з найнижчим її рівнем у 2008 р. – 841,4 злочинів на 100 000 населення (997,3 злочинів на 100 000 населення віком від 15 років). На фоні деяких позитивних зрушень в економіці соціальні питання залишаються невирішеними. У цей же період загострюються «газові» відносини з Росією, наприкінці періоду динаміка макроекономічних показників є негативною [2, с. 50].

Водночас, згідно з аналізом, проведеним фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень, варто зазначити кризові явища цього періоду, які пов'язані з низкою негативних факторів [5, с. 55].

Перш за все, це висока залежність економічного розвитку країни від кон'юнктури зовнішніх ринків. Крім того, надмірна частка споживання та недостатні обсяги нагромадження в умовах нерозвиненості внутрішнього ринку призвели до необхідності покриття надлишку внутрішнього попиту шляхом випереджаючого зростання імпорту. Це, своєю чергою, викликало погіршення сальдо платіжного балансу і виникнення ризиків валютної дестабілізації.

О.О. Авраменко зазначає, що у сфері банківського регулювання найгострішими проблемами стали необхідність стримування беззастережного нарощування споживчих кредитів, а також підтримання рівня капіталізації та ліквідності комерційних банків. Для їх вирішення було застосовано заходи, спрямовані на покращення процесу капіталізації банків шляхом спрощення реєстраційних процедур, встановлення спрощеного порядку збільшення статутного капіталу, визначення процедури капіталізації банків за участю держави та заходів щодо фінансового оздоровлення банків тощо [1, с. 71].

Третій етап (2011 р. – теперішній час) – сучасний період розвитку грошово-кредитної політики України, який відбувається в надзвичайно складних умовах. Спостерігається загальнодержавна економічна криза, збройний конфлікт та проведення антитерористичної операції, втрата національних територій тощо.

Це спричинило визнання 2009–2012 рр. – періодом активізації злочинності (темпи при-

росту злочинності у 2009 р. порівняно з 2008 р. становили 12,6%, у 2010 р. порівняно з попереднім періодом – 15,0%, у 2011 р. порівняно з попереднім роком – 2,9%). Коефіцієнт злочинності становив у 2009 р. 952,4 на 100 000 осіб (1128 у віковій групі від 15 років і старше), у 2010 р. – 1099,5 (відповідно 1302,5), у 2011 р. – 1136,4 (1346,9 на 100 000 осіб віком старше за 15 років). Економічна криза, яка набула розвитку в Україні, починаючи з вересня 2008 р., у 2009 р. дедалі більше поглиблюється – відбувається падіння виробництва, зростання інфляції, зростання заборгованості з виплати зарплат, політична нестабільність, зростання недовіри до бізнесу і влади з боку населення [2, с. 50].

У 2012 р. макроекономічні умови реалізації грошово-кредитної політики залишалися нестабільними. Головною метою грошово-кредитної політики залишалася підтримка цінової стабільності, що мала стати підґрунтям для подальших сприятливих зрушень в економіці і забезпечити необхідний рівень економічної безпеки держави.

У 2012 р. Кабінетом Міністрів України було схвалено документ під назвою «Концепція національної безпеки у фінансовій сфері», в якому зазначалось, що відповідно до концептуальних засад формування ефективного та дієвого механізму державного управління, характерними ознаками національної безпеки у фінансовій сфері є збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність забезпечити ефективне функціонування національної економіки та економічне зростання держави [6].

Під час аналізу цього документа з-поміж багатообіцяючих словосполучень, на жаль, дієві способи і засоби спрямовані на подолання кризових явищ економіки та боротьбу із злочинністю в банківсько-кредитній сфері відсутні. Нормативно-правові акти перенасичені публіцистичним стилем викладення та здебільшого лише констатують очевидні недоліки наявної системи без конкретних варіантів вирішення проблем. Для прикладу наведемо одну з цитат: «...незважаючи на те, що банки

активно використовують різні методи повернення проблемних кредитів, урахуваючи сукупність різних факторів, що визначають змогу і ефективність їх застосування, а також змогу позичальника надалі розраховуватися перед банком за простроченою заборгованістю, якість кредитного портфеля значної кількості банків в Україні залишається незадовільною. Малоефективним є здійснення заходів щодо попередження кредитних ризиків банків. Для мінімізації зазначених ризиків необхідно запровадити удосконалені підходи до проведення оцінки кредитних ризиків банків, створити умови для підвищення якості кредитного аналізу платоспроможності позичальників і забезпеченості кредитів».

На нашу думку, такий стиль нормотворення знецінює значущість та важливість нормативно-правового акта. Заносить його до числа формальних та зумовлює недоцільне нагромадженням правової бази. Тому вважаємо недопустимим у процесі нормотворення надмірно оперувати загальними поняттями та словосполученням без визначення конкретних механізмів вирішення проблемних питань.

У 2015 р. Правлінням НБУ було схвалено Основні засади грошово-кредитної політики на 2016–2020 рр. [7] цей документ є більш прогресивним механізмом вирішення поставлених завдань перед НБУ, оскільки у своєму змісті містить чіткий алгоритм дій (наприклад, Національний банк досягатиме цілей щодо інфляції, насамперед, шляхом зміни ключової процентної ставки грошово-кредитної політики (синхронізованою з обліковою ставкою) – процентної ставки за операціями Національного банку, що мають найбільший вплив на стан грошово-кредитного ринку) та визначає пріоритетні сторони при прийнятті рішень по спірних питаннях (наприклад, цілі щодо досягнення цінової стабільності та накопичення міжнародних резервів за певних обставин можуть бути несумісні одна з одною, в таких випадках досягнення цінової стабільності буде пріоритетним для центрального банку).

О.В. Метлушко справедливо зазначає, що в результаті розгляду питань про основні

засади грошово-кредитної політики як основного документа НБУ, його доцільно приймати Верховній Раді України. Він має бути якісно вдосконалений за рахунок більшої кількості показників, які узгоджено визначаються як НБУ, так і органами державної виконавчої влади. Зокрема, в документі, який визначає Основні засади грошово-кредитної політики на відповідний рік, має встановлюватися загальний обсяг золотовалютного резерву Національного банку, його структура та порядок використання коштів із цього фонду. У документі доцільно мінімізувати аналітичний матеріал щодо оцінювання поточного стану економіки та не включати інформацію щодо оцінки заходів грошово-кредитної політики в поточному році, доповнити документ інформацією щодо засад підзвітності перед суспільством, щодо виконання основних засад грошово-кредитної політики [8, с. 309].

Крім зазначеного, на нашу думку, такий документ має чітко передбачати відповідальну особу (або осіб, їх посади) за реалізацію поставлених цілей та досягнення конкретних завдань. Саме принцип персоніфікації або індивідуалізації відповідальності за додержанням положень прийнятих нормативно-правових актів сприятиме реальному подоланню проблем, для врегулювання яких приймаються відповідні норми права.

В умовах економічної кризи в державі збільшується кількість так званих «економічних злочинів», які стають витонченішими з урахуванням можливостей електронних технологій та обізнаності злочинців із цих питань. Особливе місце серед таких кримінальних правопорушень посідають шахрайства у сфері грошового обігу, кредиту й банківської діяльності. Складна економічна ситуація в країні, девальвація національної валюти, збиток банківської системи призвели до нестримного зростання кількості шахрайств у банківській сфері. З метою розв'язання побутових проблем громадяни ще активніше стали звертатися до банків із метою отримання кредитів. При цьому кількість недобросовісних клієнтів серед них, які прагнуть отримати кошти будь-яким способом, також

зростає. Тому одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів України є запобігання таким злочинам [9, с. 159].

Висновки. Перебіг проаналізованих етапів розвитку економічної, нормативно-правової, суспільно-політичної систем справив вплив на реформування та вдосконалення положень Кримінального кодексу України – основного нормативно-правового акта у кримінально-правовій сфері протидії і запобігання злочинності. Проте, досліджуючи сторінки історії, ми бачимо, що ті самі соціальні явища (масовий виїзд за кордон, безробіття, економічна криза) викликають стрімкий зріст злочинності й у сфері кредитних відносин. На жаль, ми не

побачили таких суттєвих змін у законодавстві, які б могли якісно боротися зі злочинністю у кредитній сфері. Як ми вже наголошували в своїх попередніх працях, треба зміцнювати правову свідомість та індивідуальну відповідальність кожного члена суспільства. Адже кризові явища та спокуса «хабарництва» будуть існувати завжди в суспільних відносинах і основним превентивним механізмом, на нашу думку, буде зміна свідомості людини, вибудувати яку потрібно ще зі школи. У наступних своїх роботах ми проаналізуємо міжнародний досвід запобігання злочинності у сфері кредитних відносин та запропонуємо найпозитивніший запровадити в нашій державі.

Анотація

У світлі останніх трансформацій, які переживає Україна як самостійна незалежна, демократична і правова держава, докорінно змінюється банківська і кредитна система, запроваджуються нові форми кредитування і розрахунків, іншими стають взаємовідносини між банками і їх клієнтами, складаються нові пропорції між фінансами і кредитом. Проте разом із розвитком відносин у кредитній сфері зростають й форми та методи вчинення злочинів у досліджуваній сфері, що потребують негайного вирішення. У статті досліджені етапи становлення та розвитку грошово-кредитних відносин, проаналізовані позитивні та негативні моменти історії з метою подальшої пропозиції розробки механізмів забезпечення безпеки кредитних відносин. Досліджено три етапи становлення формування грошово-кредитних відносин, серед яких: перший етап (1991–2000 рр.), другий етап (2001–2010 рр.), третій етап (2011 р. – теперішній час). Зроблено висновок, що все ті ж соціальні явища (масовий виїзд за кордон, безробіття, економічна криза) викликають стрімкий зріст злочинності й у сфері кредитних відносин. На жаль, ми не побачили таких суттєвих змін у законодавстві, які б могли якісно боротися зі злочинністю у кредитній сфері. Як ми вже наголошували у попередніх працях, потрібно зміцнювати правову свідомість та індивідуальну відповідальність кожного члена суспільства. Адже кризові явища та спокуса «хабарництва» будуть існувати завжди в суспільних відносинах і основним превентивним механізмом, на нашу думку, буде зміна свідомості людини, вибудувати яку потрібно ще зі школи. У наступних роботах ми проаналізуємо міжнародний досвід запобігання злочинності у сфері кредитних відносин та запропонуємо найпозитивніший запровадити в нашій державі.

Ключові слова: етапи розвитку кредитних відносин, грошово-кредитна політика, злочинність, криміногенна ситуація.

Khairutdinova G.E.O. Stages of formation and development of monetary relations through the prism of criminological factors

Summary

In the light of the recent transformations that Ukraine is experiencing as an independent independent, democratic and rule of law, the banking and credit system is radically changing, new forms of lending and payments are being introduced, other relationships between banks and their clients are emerging, new proportions between finance and credit are being formed. However, along with the development

of relations in the credit sphere, forms and methods of committing crimes in the research sphere that need immediate resolution are also growing. The stages of formation and development of monetary relations are investigated in the article, the positive and negative moments of history are analyzed with the purpose of further proposal of development of mechanisms for ensuring the security of credit relations. Three stages of formation of monetary relations formation are investigated, among them: the first stage (1991–2000), the second stage (2001–2010), the third stage (2011 – present). It is concluded that all the same social phenomena (mass travel abroad, unemployment, economic crisis) cause a rapid increase in crime in the sphere of credit relations. And, unfortunately, we have not seen such qualitative changes in the legislation that could qualitatively combat crime in the credit sphere. As we have already emphasized in our previous writings, it is necessary to strengthen the legal consciousness and individual responsibility of each member of society. After all, crisis phenomena and the temptation of “bribery” will always exist in public relations and the main preventive mechanism, in our opinion, will be a change of consciousness of the person, which needs to be built from school. In our next papers, we will analyze the international experience of crime prevention in the sphere of credit relations and propose the most positive one to introduce in our country.

Key words: stages of credit relations development, monetary policy, crime, criminogenic situation.

Список використаних джерел:

1. Авраменко О.О. Грошово-кредитна політика України в системі забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... канд. економ. наук : 21.04.01 «Економічна безпека держави». Київ, 2016. 282 с.
2. Зибарева О.В. Економічна злочинність як деструктивний фактор розвитку регіональних суспільних систем. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2013. Вип. 2. С. 47–53.
3. Гега П.Т., Пустовіт В.А. Окремі аспекти криміногенної ситуації в банківській та кредитно-фінансовій сфері діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 24. С. 154–162.
4. Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 роки : Указ Президента України від 24 квітня 1998 р. № 367/98. URL: <https://goo.gl/ozNnGH> (дата звернення: 06.11.2019).
5. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження КМУ від 15.08.2012 р. № 569-р. URL: <https://goo.gl/KW6EКо> (дата звернення: 07.11.2019).
6. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Я.А. Жаліло, О.С. Бабанін, Я.В. Белінська та ін.; за заг. ред. Я.А. Жаліла. Київ : НІСД, 2009. 142 с.
7. Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016–2020 роки : Постанова Правління НБУ 18.08.2015 р. № 541. URL: <https://goo.gl/SDYLC6> (дата звернення: 07.11.2019).
8. Метлушко О.В. Основні засади грошово-кредитної політики: проблеми та перспективи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Економіка*. 2013. Вип. 23. С. 305–309.
9. Ключко А.М. Шахрайство під час отримання банківського кредиту. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Частина 3. С. 158–163.